

ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ДЕ МИ І КУДИ НАМ РУХАТИСЯ?

*Наукова доповідь на Всеукраїнському круглому столі
«Професійна підготовка психологів в Україні: стратегічні завдання»,
23 квітня 2024 р.*

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6145>

СІВЕРС

Зінаїда Феодосіївна

кандидат юридичних наук,
доцент, провідний науковий
співробітник відділу психології
політико-правових відносин
Інституту соціальної та полі-
тичної психології Національної
академії педагогічних наук
України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді окреслено основні підходи до організації психологічної освіти в різних країнах світу. Проаналізовано особливості європейської та американської моделей підготовки психологів. Зазначено, що, незважаючи на національні умови, можна виділити деякі риси, які притаманні як європейській, так і американській моделям освіти, а саме: багаторівневність, спеціалізація, практична спрямованість, ліцензування. Представлено результати аналізу особливостей ступеневої освіти у США та європейських країнах. Наведено результати аналізу навчальних планів та освітніх програм вітчизняних університетів з точки зору наявності практико-орієнтованих компонентів. Запропоновано кілька кроків, які можуть сприяти переходу від широко-профільної до практико-орієнтованої підготовки фахівців.

Ключові слова: психологічна освіта; професійна компетентність; освітня політика; організація підготовки психологів.

За останні десятиліття психологічна освіта в нашій країні зазнала значної трансформації. У підготовці професійних психологів відбулись зміни, що сприяли формуванню фахівців здатних надавати якісні психологічні послуги. Але навіть якщо ситуація була набагато кращою, ніж зараз, ми не можемо зберігати статус-кво в підготовці психологів. Адже у зв'язку зі зміною обставин попередні підходи можуть перестати бути виправданими і стійкими. Найголовнішою обставиною є війна. Отже, ми маємо визнати цю реальність і почати діяти. Вже сьогодні країні бракує кваліфікованих психологів, ще відчутнішою ця проблема буде після закінчення війни. Сьогодні в Україні на 100 тис. населення припадає лише один психолог, у той час як в США — один психолог на, приблизно, 2,3 тис. осіб. Але проблема не лише у кількості. Перед закладами вищої освіти стоїть завдання забезпечити таку якість підготовки, щоб випускники, які долучаються до професійної психологічної спільноти, змогли надавати ефективні та релевантні послуги.

Ми не перші, хто стикається із проблемою браку фахівців. У 1946 році у США прогнозувалась необхідність догляду за 20-ма мільйонами ветеранів, до того ж десятки тисяч із них потребували корекційної або консультативної допомоги. Тобто існувала потреба, яка значно перевищувала наявні можливості. Вирішення цієї кризи вимагало швидкої підготовки фахівців. Розпочалися тривалі дебати між тими, хто вважав, що в підготовці забагато науки або, навпаки, її замало. Прихильники ідеї, що в підготовці забагато науки, наголошували на тому, що не вистачає практичної підготовки, натомість приділяється надмірна увага науковим і статистичним методам, які ніколи не будуть використовуватися в повсякденній

практиці. Представники табору «занадто мало науки» переконували, що для успішного розв'язання проблеми величезного тягаря психічних розладів потрібна розробка більш стійких і масштабованих стратегій втручання, а не підготовки більшої кількості традиційних фахівців. Зрештою ці дебати призвели до появи моделі навчання «практик-науковець» і ступеня доктора психології. На наш погляд, вітчизняна модель підготовки психологів тяжіє саме до моделі «практик-науковець».

Якщо грубо узагальнити, то в світі існують дві моделі підготовки психологів: американська і європейська, хоч загально визнаним є факт, що організація підготовки психологів у різних країнах орієнтується на традиції психологічної освіти, що склалися в США наприкінці XIX сторіччя. Практика підготовки психологів у США і сьогодні займає

передові позиції. Так у рейтингу університетів, що готують психологів, із 50-ти найкращих закладів 29 знаходяться у США. На другому місці за представленістю перебуває Велика Британія із п'ятьма університетами, за нею йдуть Нідерланди з чотирма. У Великій Британії найбільша кількість нових учасників (п'ять). До рейтингу також увійшов Австралійський технологічний університет (Сідней), який є новим закладом освіти із найвищим рейтингом, він перебуває в діапазоні 201-250 (World University Rankings by subject: psychology, 2024). При складанні рейтингу було використано ті самі показники ефективності, що й у світовому рейтингу університетів Times Higher Education, але методологію було перекалібровано відповідно до дисципліни. Загалом, у цього річного рейтингу представлено 621 університет. У таблиці 1 наведено фрагменти рейтингу.

Таблиця 1

Рейтинг університетів з предмету «Психологія» за 2024 рік

Місце у рейтингу	Університет, країна	Кількість студентів на одного викладача	Співвідношення студентів жіночої і чоловічої і статі
1	Stanford University, United States	6,4	47:53
2	Princeton University, United States	7,3	47:53
3	University of Cambridge, United Kingdom	11,5	48:52
4	Harvard University, United States	9,0	51:49
5	University of California, Berkeley, United States	17,9	52:48
6	UCL, United Kingdom	11,3	59:41
8	Yale University, United States	6,2	54:46
9	University of Pennsylvania, United States	6,2	47:53
10	University of Toronto, Canada	25,8	56:44
16	University of Amsterdam, Netherlands	13,2	60:40
18	KU Leuven, Belgium	37,3	52:48
22	Peking University, China	10, 9	н/д
77	University of Padua, Italy	26,5	56:44
94	TU Dresden, Germany	29,4	45:55
126-150	University of Barcelona, Spain	15,3	64:36
601+	The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland	9,6	65:35

Аналіз зарубіжного досвіду професійного навчання психологів дозволяє виділити деякі особливості, які притаманні як європейській так і американській моделям навчання, а саме: багатоступеневість, спеціалізація, практична зорієнтованість, ліцензування.

Багатоступеневість. У США вища психологічна освіта складається з чотирьох етапів. *Перший етап* — дворічний коледж, що передбачає загальноосвітню і деяку професійну підготовку, закінчивши який випускник може бути призначений на посаду молодшого фахівця і має право виконувати роботу в установах допоміжного або технічного характеру, брати участь у психологічному обслуговуванні під наглядом кваліфікованого фахівця. *Другий етап* — навчання в чотирирічному коледжі на базі освіти, здобутої студентами на першому ступені. Випускникам присуджується ступінь бакалавра. Вони мають право працювати помічниками психолога. Після одного-двох років навчання у дослідницькій або професійній школі, що існують окремо або у складі університету, можна отримати ступінь магістра. *Третій етап* — навчання в університеті протягом одного-двох років у дослідницькому або професійному напрямі. Навчання у дослідницькому напрямі (школі) передбачає наукову підготовку фахівця, проведення фундаментальних досліджень у галузі психології та отримання ступеню магістра. Професійні школи здійснюють підготовку психологів-практиків і отриманий ступінь магістра психології свідчить про здобуту фахову спеціалізацію. Четвертий етап професійної підготовки психологів — це докторська підготовка (Затворник, 2015).

В Європі існують три основні типи професійної психологічної освіти:

- 1) безперервна п'ятирічна спеціалізована;
- 2) безперервна п'ятирічна загальна;
- 3) переривчаста спеціалізована освіта «три + три».

Система «три + три» у Великій Британії, Греції, Ірландії, Франції, Португалії передбачає загальну психологічну освіту протягом перших трьох років, потім можна продовжити вивчення психології протягом наступних трьох років уже на більш високому рівні (Chester, et al., 2012).

Спеціалізація. Після отримання диплома в багатьох країнах є два варіанти продовження освіти: програми навчання, спрямовані на здобуття ступеня PhD, що включають написання дисертації, і другий варіант — практичний, що передбачає додаткову підготовку у якійсь певній галузі.

Стосовно спеціалізації в процесі навчання, підходи різняться. Так, студенти в Данії, США, Португалії, Фінляндії, Норвегії, Нідерландах, Австрії, Іспанії, Угорщині, Італії, Німеччині, Швейцарії отримують психологічну спеціалізацію на останніх курсах навчання. У Фінляндії, Швеції, Бельгії спочатку. Натомість у Фінляндії, Швеції, Бельгії спеціалізація психологів розпочинається із самого початку навчання і має місце спеціалізація лише в одній галузі психології (Cranney, & Voudouris, 2012).

Практична зорієнтованість. У європейських університетах навчання студентів (бакалаврат, магістратура) більшою мірою орієнтоване на практику, на засвоєння прикладних професійних знань і умінь в конкретній галузі професійної психологічної роботи. Запропоновані програми є практико-орієнтованими. Студенти потрапляють у реальні життєві сценарії для спостереження та отримання досвіду. Підтримувальний професорсько-викладацький склад зосереджений на наставництві студентів. У більшості європейських університетів від півроку до року студенти проходять супервізорську практику на робочому місці. Особливістю американської системи навчання психологів є інтернатура — практична робота студента під керівництвом фахівця-психолога (як правило, доктора психології), який має ліцензію на ведення приватної психологічної практики.

Ліцензування (сертифікація). У більшості країн світу звання «психолог» охороняється законом. Закони про ліцензування мають захистити суспільство, обмежуючи ліцензування тими, хто має право займатися психологією. У різних країнах підходи до ліцензування фахівців різняться.

Так у Бельгії з 1993 року, щоб мати право називатись психологом, потрібно бути включеним до списку Національної комісії уряду. У Фінляндії використання звання «психолог» обмежено Національним контролюючим органом соціального забезпечення та охорони здоров'я. З 2004 року у Новій Зеландії звання «психолог» можуть використовувати лише зареєстровані психологи. Академічні психологи, наприклад, соціальні, мають право називати себе лише «дослідниками у сфері психології».

Звання «психолог» та «практик» у Швеції можуть бути використані лише після отримання ліцензії від уряду. Для отримання ліцензії потрібно п'ять років спеціалізованого курсу з психології (еквівалент ступеня магістра) та 12 місяців практики під наглядом. Для отримання звання «психотерапевт» потрібно від 6,5 до 8-ми і більше років навчання плюс практика.

Офіційним куратором для практикуючого психолога у Великій Британії є Рада медичних працівників. Узаконено такі звання: *клінічний психолог, психолог-консультант, педагог-психолог, судовий психолог, психолог здоров'я, виробничий психолог та спортивний психолог* (McCarthy et al., 2012). У Канаді, щоб мати можливість самостійно практикувати, психолог повинен мати ступінь магістра та/або доктора психології (від 6 до 10 років навчання в університеті). Практикуючі психологи, як правило, мають післядипломну освіту в галузі клінічної психології, консультативної психології, клінічної нейропсихології або педагогічної/шкільної психології. Хоча психологи в Канаді мають ліцензію загалом, а не в конкретних галузях спеціалізації, вони зобов'язані декларувати свої галузі компетенції регулюючому органу і зобов'язані практикувати в межах своєї компетенції.

Найбільш жорстким є процес ліцензування фахівців у США. Так, щоб отримати ліцензію психолог повинен: отримати ступінь бакалавра; ступінь доктора філософії (PhD) у галузі психології, або ступінь доктора психології (PsyD; пройти річне очне стажування; скласти національний іспит для отримання кваліфікаційного сертифікату з психології (CPQ) і додаткові іспити, специфічні для штату, в якому психолог буде практикувати.

Наведений короткий аналіз організації навчання та практичної діяльності психологів у зарубіжних країнах, дає змогу нам більш критично поглянути на результати реформування освіти взагалі та психологічної, зокрема. Якісним фундаментом при побудові нових перспектив розвитку вітчизняної освіти, який позитивно впливає на інтеграцію української освіти у єдиний європейський простір, стало приєднання України до Болонського процесу. Спираючись на досвід інших країн, було запроваджено ступеневу освіту, яка дозволила раціоналізувати терміни навчання і створити гнучкі освітні програми. Однак деяке відставання у реалізації профільного підходу до організації освітнього процесу у старшій школі призвів до того, що освітні програми в університетах переобтяжені загальноосвітніми і пропедевтичними компонентами. Від цього, на наш погляд, передусім страждає практико-орієнтований компонент програми.

Аналізуючи навчальні плани підготовки бакалаврів, можна дійти висновку, що в Україні реалізується широкопрофільна підготовка. Зазначимо, що широкопрофільна підготовка бакалавра-психолога вважається, наприклад, у США цілком прийнятною для початку самостійної професійної діяльності але достатньою лише для виконання функцій помічника психолога. Такі фахівці можуть під керівництвом кваліфікованого психолога займатися тестуванням, проводити роботу безпосередньо з клієнтами та їх сім'ями, допомагати окремим людям або групам у вирішенні проблем. Як правило, вони працюють у центрах психічного здоров'я, професійних реабілітаційних установах або викладають психологію в середніх школах. В Україні випускник бакалаврської програми може займатися чим завгодно. Він навіть може назвати себе психотерапевтом і відкрити приватний кабінет.

Як вже зазначалося, у більшості зарубіжних країн передбачено додаткову підготовку психолога в якійсь певній галузі. У вітчизняній підготовці через різні обставини така практика відсутня. Насамперед це обставини інституційного характеру. Сучасні реалії і наше найближче майбутнє вимагають щоб психологи були оснащені як дослідницькими, так і практичними навичками. Якщо ми справді хочемо, щоб постачальники послуг були готовими до прийняття нових науково обґрунтованих підходів, нам необхідно забезпечити, щоб обидва аспекти навчання — базовий і прикладний — отримували належну увагу в процесі навчання.

Ще однією національною особливістю підготовки фахівців є практика здійснення, практично усіма університетами, навчання на всіх освітніх рівнях. Не секрет, що не кожен університет має ресурси для такої підготовки. На жаль, процедура ліцензування та акредитації не вирішує цю проблему. А даних, щоб забезпечити рекурсивне уточнення практики навчання (якості), як на рівні окремих університетів так і на національному рівні, не існує.

Перед університетами стоїть складне питання вирішити фундаментальний дисбаланс між очікуваннями, що постійно зростають, щодо компетентності випускників і реальним рівнем компетентності. А також дві критичні проблеми: перша стосується розриву між навчанням в університеті та практикою, друга пов'язана з розривом між практикою та ринком праці. Не претендуючи на вагому експертну думку ризикнемо висловити декілька спостережень. Нами було проаналізовано навчальні плани підготовки бакалаврів у 12-ти університетах. Перше, що привертає увагу — це недостатня кількість відведеного часу на практику. У більшості університетів на виробничу і навчальну практики бакалаврів відведено 11 тижнів. Але, наприклад бакалаврам, які проходять практику в закладах освіти потрібно в період практики реалізувати: академічне втручання з окремою дитиною та провести функціональну оцінку поведінки, пов'язану з втручанням; вдосконалити свої навички оцінки та розвинути досвід прямих та непрямих втручань (індивідуальне та групове консультування, консультації з учителем та сім'єю, розробка та реалізація програм управління поведінкою, навчання соціальним навичкам тощо). Очевидно, що для виконання цих завдань часу буде замало.

Ще одне спостереження стосується кількості відведеного часу для опанування дисципліною. Наприклад, на гендерну психологію відведено 4 кредити, як і на дисципліну — «методи психокорекції та психотерапії».

Аналіз 27-ми програм навчальних дисциплін виявив часткове дублювання і, як результат, перевантаження навчальних дисциплін. Очевидно, що потрібна більш ретельна координація на рівні кафедр.

Готуючись до ліцензування освітньо-наукової програми підготовки докторів філософії в *Інституті соціальної і політичної психології НАПН України* ми ретельно проаналізували власний попередній досвід підготовки аспірантів. Зокрема, узагальнили деякі слабкі місця у підготовці магістрів, які значною мірою ускладнювали аспірантам роботу над дисертацією. До основних проблем можна віднести: недостатню орієнтацію у методах та інструментах психологічного дослідження; труднощі при інтерпретації даних та написання звітів, створенні дослідницького плану за результатами діагностики, дизайну експерименту, інтерпретації та значущості статистичних результатів; не достатню обізнаність з процедурами перевірки гіпотез, методами планування, вимірювання та аналізу досліджень,

методами та стратегіями аналізу, що використовуються в якісних дослідженнях тощо. Отож навчальний план ми формували з урахування цих фактів.

На завершення дозволимо собі висловити декілька рекомендацій.

- Спираючись на цінність практико-орієнтованого навчання, яке традиційно досягається шляхом індивідуального наставництва в лабораторії, наявні курси варто перебудувати, збільшивши в них кількість навчання на практиці та викладання на вимогу. У деяких випадках буде корисним інтегрувати аудиторні заняття з хакатонами, дизайн-спринтами або поточними студентськими дослідницькими проєктами, що активно практикують деякі університети.

- Розробити спеціалізовані навчальні платформи в колаборації університетів і наукових установ, оскільки для окремих університетів це завдання може бути складним. Створення нових навчальних матеріалів і платформ з відкритим вихідним кодом та їхній вільний обмін дали б змогу отримати максимальну віддачу.

- Успішне виконання цих та інших завдань потребує інституційних інвестицій, а не лише зусиль викладачів. Ураховуючи сміливі реформи чи навіть незначні зміни, необхідно приділяти пильну увагу основним цінностям та можливості несприятливих нецільових ефектів. До таких несприятливих ефектів можна віднести гіперконкурентну культуру та вигорання викладачів.

- Під час розробки нових програм необхідно врахувати, що учням, так званого пандемічного покоління та покоління війни, не вистачає базових навичок, зокрема управління часом, які необхідні для успішного навчання в університеті. А також у них може бути більш хитка академічна база, ніж у студентів, які мали типовий шкільний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Затворник, О.М. (2015). Досвід професійної підготовки психологів у США та України. У Р.Г. Калитчак, З.М. Зазуляк, (упоряд.), *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 травня 2015 р.)*, Ч. 2., (с. 643-652). Львів: Центр американських студій ФМБ ЛНУ ім. І. Франка. https://international.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/06/USA_in_modern_world_Lviv_15.05.15-Volume-I.pdf
- Cranney, J., & Voudouris, N.J. (2012). Psychology Education & Training in Australia: Shaping the Future. *Teaching Psychology around the World, Vol. 3.*, 2-15. Cambridge Scholars Publishing. <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-3448-3-sample.pdf>
- Chester, A., Xenos, S., & Burton, L.J. (2012). Peer-to-Peer Mentoring. An Embedded Model to Support the Transition of First Year Psychology Students. *Teaching Psychology around the World, Vol. 3.*, 133-151. Cambridge Scholars Publishing. <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-3448-3-sample.pdf>
- McCarthy, Sh., L. Dickson, L., Cranney, J., & Trapp, A. (Eds.). (2012). *Teaching Psychology around the World, Vol. 3*. London: Cambridge Scholars Publishing. <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-3448-3-sample.pdf>
- World University Rankings 2024 by subject: psychology (2024). <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/subject-ranking/psychology>

PSYCHOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE: WHERE ARE WE AND WHERE DO WE GO?

Scientific report at the All-Ukrainian Round Table "Professional training of psychologists in Ukraine: strategic tasks", on April 23, 2024.

Zinaida Sivers

PhD in Jurisprudence, Associate Professor, Leading Research Associate of the Department of Psychology of Political-Legal Relationship of the Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The report outlines the main approaches to the organization of psychological education in different countries of the world. Peculiarities of the European and American models of training psychologists are analyzed. It is noted that, despite the national conditions, it is possible to highlight some features that are inherent in both European and American education models, namely: multi-level, specialization, practical orientation, licensing. The results of the analysis of the features of graduate education in the USA and a number of European countries are presented. The article shows the results of the analysis of curricula and educational programmes of domestic universities in terms of the presence of practice-oriented components. Several steps are proposed that can contribute to the transition from broad-based to practice-oriented training of specialists.

Keywords: psychological education; professional competence; educational policy; organisation of psychologists' training.

Дата публікації: 30 червня 2024 р.